

HOŞGÖRÜDEN YOL AYRIMINA ERMENİLER

- CİLT 3 -

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ-NEVŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
II. ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR
SEMPOZYUMU [EUSAS-II]
22-24 Mayıs 2008

YAYINA HAZIRLAYANLAR
Prof. Dr. M. Metin HÜLAGÜ
Doç. Dr. Şakir BATMAZ
Yrd. Doç. Dr. Gülbadi ALAN

ERCİYES ÜNİVERSİTESİ YAYINI-163

KİTAP ADI

HOŞGÖRÜDEN YOL AYRIMINA ERMENİLER Cilt-3

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Prof. Dr. M. Metin HÜLAGÜ

Doç. Dr. Şakir BATMAZ

Yrd. Doç. Dr. Gülbadi ALAN

ISBN

Takım no : 978-9944-0664-1-9

Kitap no : 978-9944-0664-4-0

İLK BASIM

Ocak 2009

KAPAK TASARIMI

Deniz Doğan

MİZANPAJ VE BASKI ÖNCESİ HAZIRLIK

Bilge Grafik (352) 232 29 05

BASKI

Kardeşler Ofset (352) 331 61 00

www.kardeslerofsetmatbaa.com

Arş. Gör. Murat Gökhan DALYAN

ADİYAMAN'DA PROTESTANLIK FAALİYETLERİ VE PROTESTAN ERMENİ KİLİSESİNİN KURULMASI

Arş. Gör. Murat Gökhan DALYAN

Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Adıyaman-TÜRKİYE

Tlf.: 0 505 575 39 31, e-posta: mgdalyan@hotmail.com

ÖZET

19. yüzyıl Avrupa'da ve dünyada misyonerliğin altın yılı olmuştur. 19. yüzyılda yoğun bir şekilde dünya gündemine gelen misyonerlik faaliyetlerinden Osmanlı devleti de nasibini almıştır. Osmanlı devleti 19. yüzyılda gruplar halinde gelen misyonerlerin hedefi olmuş ve misyonerler Osmanlı devletinde azınlıkların bulunmuş olduğu birçok şehirde misyonerlik faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu faaliyetleri sonunda azınlıklar arasında parçalanmalara ve mücadelelere neden olmuşlardır. Misyonerler ayrıca Ermenilerin yaşadıkları bölgelerdeki halkla da olan ilişkilerini de olumsuz yöne etkilemiş ve yüzyıllardır. Bir arada yaşayan halkın bir birinden şüphe duymasına ve kendi kabuklarına çekilmesine neden olmuştur.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren amerikan Protestanları Osmanlı devletinin güney doğusunda misyon faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu amaçla Malatya, Urfa, Elazığ gibi yerlerde teşkilatlanmışlar ve istasyon merkezleri kurmuşlardır. Urfada faaliyet gösteren Amerikan misyonerleri 1850'li yıllarda sonların faaliyetlerini Adıyaman bölgesine de kaydırarak bu bölgedeki Ermenileri Protestanlaştırmaya başlamışlardır. Bu faaliyetleri sonunda. 1870'li yıllarda Adıyaman merkez ilçesinde bir Protestan Ermeni kilisesini açmayı başarmışlardır. Yine Adıyaman ve Besni ilçelerinde kendilerine bağlı kurmuş oldukları kiliselerin yanına Ermeni çocukları eğitmek için açmış oldukları okullar açtılar. Bu okullar sayesinde Ermenileri kendi itikat ve inançlarına kazandırmış ve onları Osmanlı devleti aleyhine kışkırtacak faaliyetlere girişmişlerdir. Protestanların bölgede kurmuş oldukları okullar aynı zaman da ayrılıkçı tohumların atıldığı yerler olmuştur. Adıyaman Protestan Ermenilerini kışkırtan ayrılıkçı fikirler Malatya Protestan Ermeni okullarından gönderilen yayınlar sayesinde olmuştur. Bu tür yayınlar Adıyaman'da ele geçirilmiş ve bunların Malatyadan gönderildiği anlaşılmıştır.

Adıyaman ve çevresinde Amerikan Protestanlarının bu çabaları toplumlar arasında soğukluk yaşanmasına ve bu soğukluğun yerini şüpheye bırakmasına neden olmuştur. Bu soğukluk zamanla toplumlar arasında çatışmalara neden olmuştur. Adıyaman 'da olaylar fazla büyümeden bölgenin ileri gelenleri ve idari yetkililer tarafından önü alınmıştır. I. Dünya savaşına kadar olan dönemde Adıyaman'da Ermeniler Adıyaman'da bulunan Protestan faaliyetler devam etmiştir.

GİRİŞ

Adıyaman ve çevresinin tarihi, Taş Devirleri'ne kadar uzanmaktadır. Kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine girinceye kadar sırasıyla bölgeye Hitit, Mittanni, Asur, Med, Pers, İskender İmparatorluğu Kommagene, Seleukoslar, Roma, Bizans, Arap, Hamdani, Bizans, Selçuklu, Ermeniler, Urfa Haçlı Kontluğu, Artuklular, Zengiler, Eyyübiler, Moğollar, Memlûklular, Dulkadiroğulları hâkim olmuştur.

ADİYAMAN VE ÇEVRESİNİN OSMANLI DEVLETİNİN HÂKİMİYETİNE GİRMESİ

Adıyaman ve havalisi ilk kez Yıldırım Beyazıt döneminde yerel beylerden alınarak Osmanlı hâkimiyetine girmiş¹ olup 1402 Ankara

1 Hoca Sadettin Efendi, *Tac'üt-Tevarih*, Haz: İ.Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s.229; *Solakzade Tarihi*, C. I, İstanbul 1927, s.88-89; Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, Haz: M. Altay Köymen-Faik Reşit Unat, TTK Yay., Ankara 1995, s.381; Yusuf Halaçoğlu, "Adıyaman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul 1988, s.377; Besim Darkot, "Hısn-ı Mansur", *İslam Ansiklopedisi* (MEB Yay.) C. V/I, İstanbul 1988, s. 455.

Savaşı'ndan önce Timur'un komutanları tarafından yağmalanmış² daha sonraki yıllarda meydana gelen sosyal ve siyasî çalkantılar sonucu bazı yerel beylerin, Memlükler'in³ ve daha sonrada Dulkadiroğlularının elinde kalmıştır. Esas olarak Adıyaman'ın Osmanlıların hâkimiyetine girmesi Yavuz Sultan Selim döneminde, vuku bulan Dulkadir seferinin akabinde olmuştur⁴. Ancak bölgenin geniş kapsamlı idarî teşkilatlanması, Kanunî döneminde ortaya çıkan isyanlardan sonra gerçekleşebilmiştir. Yapılan düzenlemelerde, Malatya sancak olmak üzere; Besni, Kâhta, Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Maraş vilayetine bağlanmıştır⁵. 1560 yılında Adıyaman-Samsat ve çevre livalar Dulkadir Beylerbeyliği'nden ayrılarak Diyarbakır Beylerbeyliği'ne bağlanmış ise de 1574 yılında tekrar Dulkadir Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır⁶.

ERMENİ MESELESİ VE ADIYAMAN ERMENİLERİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ayrılık hareketleri ve kargaşalık her tarafı etkilemiştir. Bu ayrılık hareketlerinden Adıyaman ve çevresini en fazla etkileyen ve yakın tarihimize damgasını vuran olayların başında *Ermeni meselesi* gelmektedir. 1815 Viyana Kongresi'yle ortaya çıkan *Şark meselesi* dönüşüm geçirerek ve değişerek 20. yüzyılın sonuna doğru *Ermeni meselesi* haline gelmiştir. Ermeniler imparatorluğun zayıflığından istifade ederek ülke içersinde ayrılık faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Onların bu ayrılık faaliyetleri toplum arasında

- 2 Nizamüddin Şami, *Zafername*, (Çev.N.Lugal), 2.Baskı, TTK Yay., Ankara 1995, s.68-69; Yaşar Yücel, *Timur'un Ortadoğu ve Anadolu Seferleri Sonuçları*, TTK Yay., Ankara 1989, s.86-87, s.116-117.
- 3 Faruk Sümer, *Kara Koyunlular C I*, TTK Yay., Ankara 1984, s.97.
- 4 İdrisi Bitlisi (İdris-i Bitlisi), *Selim-Şehname*, Haz. Hicabi Kırılancık, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001, s.317; İsmail Altınöz, "Yeni Bir Osmanlı Beylerbeyliğinin Oluşumu: Dulkadir Beylerbeyliği Örneği", *Yeni Türkiye*, Mayıs-Haziran 2002, Sayı 44, s.105-107; Hoca Sadettin, *Tac'üt-Tevarih*, s.292; Halaçoğlu, "Adıyaman", s.377; Darkot, "Hısn-ı Mansur", *İA*, s.455.
- 5 Refet Yınacı-Mesud Elibüyük, *1560 Yılına Ait Malatya Tahrir Defteri*, Ankara 1983, s.15; Göknur Gögebakan, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya 1997, s.45-6; Selahattin Arıbaş, *1657-1727 Yılları Arasındaki Malatya Şerriye Sicillerine Göre Malatya'da Sosyal Hayat*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya 1989, s.53-54.
- 6 Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Taşra Teşkilatında Rum Beylerbeyliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, 1989, İstanbul 1990, s.296-297; Murat Gökhan Dalyan, "Moltke'nin Mektuplarında Adıyaman ve Havalisi", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 2003/12/204, T.D.A.V, İstanbul 2003, s.4.

çeşitli karışıklıkların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu karışıklıklar sırasında yaşanan bazı tatsız olaylar batı dünyası tarafından ülkemize yönelik toplu bir karalama ve haksız bir suçlamaya dönüşmüştür. Buna göre Osmanlı Devleti kasıtlı olarak Ermeni azınlıklara sert davranışlarda bulunuyordu. Bu haksız iddiaları çürütecek birçok belge, olay ve kanıt bulunmaktadır. Ermeniler Adıyaman ili ve çevresine ilk defa yoğun olarak 1071 yılında Bizans'ın Malazgirt Savaşı'nda yenilmesinden sonra Selçuklu Türklerine karşı bir savunma hattı ve tampon bölgesi oluşturmak amacıyla yerleştirilmişlerdir. Ermeniler Adıyaman ve çevresinde kümelenerek siyasi ortamdan da faydalanarak Filaretos Brankohamios gibi önderleri vasıtasıyla bölgede nüfuz kurmuşlardır⁷.

ADİYAMAN'DAKİ ERMENİ NÜFUSU VE MESLEKLERİ

1871 yılında Adıyaman ve kazalarında yaşayan gayrimüslimler erkek nüfusu 1.379'dır. Genel nüfus ise 2.758 civarında bulunmaktaydı⁸. Bu nedenle 1871 yılında Adıyaman'daki Ermeniler arasındaki Protestan faaliyetleri sonunda Ermeni gayrimüslim nüfusun 350'si Protestan olmuştur⁹. Bu Protestanlar içim Meryem Ana Kilisesi açılmıştır¹⁰.

1876-1877 yıllarında ise Adıyaman merkezde 1.563 erkek gayrimüslim bulunmaktaydı. Ancak bu nüfusun ne kadarının Ermeni, ne kadarının Süryani olduğu belirtilmemiştir. Ancak başlarında bulunan dini liderlerinin ismi verilmiştir. Buna göre Ermeni cemaatinin başında Piskopos Kirkor Efendi, Süryani cemaatinin başında ise Matran Efraim Efendi bulunmaktadır¹¹. 1882 yılına gelindiğinde sadece Adıyaman merkezde gayrimüslim nüfus 1.450 erkek sayılmıştır¹². 1883 yılında Adıyaman merkezinin nüfusu erkek olarak 12.860 olup bu nüfusun 1.355'i gayrimüslimdir. Kâhta'nın ise 13.139 kişiden oluşan nüfusunun 688 tanesi gayrimüslimdir¹³. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda hızla artan misyonerlik faaliyetleri sonunda azınlıklar arasındaki mezhepsel

7 Dalyan, *Başlangıcından 1570 Yılına Kadar Adıyaman Tarihi*, Ankara 2007, s.55-56.

8 Said Öztürk, *Osmanlı Salnâmelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, Adıyaman Vakfı Yayınları, I. Baskı İstanbul 2006, s.77-78.

9 BOA, İ.HR. Belge No:251/14916-2.

10 Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993, s.8.

11 *Diyarbakır Salnamesi*, 1293/1876, s.134; *Diyarbakır Salnamesi*, 1294/1877, s.150.

12 *Diyarbakır Salnamesi*, 1300/1882, s.159-160.

13 *Mamuretülaziz Salnamesi*, 1301/1883, s.182.

bölünme Adıyaman'ı da etkileyerek gayrimüslimler arasında bölünmelere neden olmuştur. Bu nedenle 1892 yılındaki salnamede Adıyaman'daki gayrimüslimlerin beş tane kiliseye sahip olduğu belirtilmektedir¹⁴.

1894 tarihinde Adıyaman merkezinde Eski Saray mahallesinde 625 erkek ve 584 kadın olmak üzere 1209 Ermeni, Katolik olarak da 134 erkek ve 137 kadın olmak üzere 271 Katolik ile 400 erkek ile 50 kadın olmak üzere toplam 450 Protestan bulunmaktadır. Hoca Ömer mahallesinde ise 95 erkek ve 75 kadın olmak üzere toplam 170 Ermeni bulunmaktaydı¹⁵. Adıyaman'daki Katolikler millet olarak sadece Ermenilerden oluşmayıp bölgedeki Süryanileri de içermektedir. Adıyaman'daki Katoliklerin ırkı ayrıştırılmadığını Osmanlı arşiv belgelerinde Katolik olarak bir Martiros Mihail/Mersi Süryani kilisesinden bahsedilmesinden de anlamaktayız¹⁶. 1908 yılında Adıyaman'da 30.784 olan toplam nüfus içerisinde 2.670'i gayrimüslim olup Süryani-Ermeni ayrımına gidilmemiştir. Bu nedenle Ermenilerin sayısı tam olarak net değildir¹⁷. Yukarıdaki bilgilerde de görüldüğü üzere genel anlamda ise Ermeniler Adıyaman merkezinde nüfusa göre azınlıkta kalmaktadırlar.

Adıyaman bölgesinde yaşayan Ermeniler şehir merkezinde özellikle Eski Saray mahallesinde ve Hoca Ömer mahallesinde yaşamaktaydılar¹⁸. Protestan Ermeniler ise yine aynı şekilde Eski Saray mahallesinin ancak kale eteği civarında yaşamaktaydılar¹⁹. Adıyaman'daki toplumun sosyal yaşamında Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu genelinde olduğu gibi burada da genellikle tüccar ve esnaf grubunu oluşturmaktaydılar. Ermeni milletinin Adıyaman'da uğraşmış oldukları bu meslekler genel olarak meyhanecilik²⁰ kuyumculuk, boyacılık²¹, bıçakçılık²², köşkerlik²³,

14 *Mamuretülaziz Salnamesi*, 1310/1892, s.217.

15 *Mamuretülaziz Salnamesi*, 1312/1894, s.257.

16 BOA, DH.MKT., Belge No:1417/101-1

17 *Mamuretülaziz Salnamesi*, 1325/1908, s.300.

18 Canan Yörür, *259 Numaralı Adıyaman Kadı Sicili (H.1312/1895) (1-90. Sayfa)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eylül 2006, s.54, 60,73.

19 BOA, İ.HR., Belge No:251/14916/2.

20 Ömer Faruk Gökdeniz, *262 Numaralı Hisn-ı Mansûr (Adıyaman) Kadı Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahraman Maraş Mart 2006, s.59.

21 Gökdeniz, *262 Numaralı Hisn-ı Mansûr...*, s.53.

22 Yörür, *259 Numaralı Adıyaman...*, s.71.

23 Yörür, *259 Numaralı Adıyaman...*, s.73.

kunduracılık, bakkallık, terzilik²⁴, nalbantçılık değirmencilik²⁵, demircilik ve kalaycılık gibi meslekleri icra etmekteydiler²⁶. Adıyaman'a bağlı kazalarda meskûn bulunan Ermeniler ise özellikle Besni'de daha çok tüccarlıkta iştigal etmekteydiler²⁷. Bunun dışında Adıyaman'da yaşayan Ermenilerin bir kısmı da polis komiserliği, meclis azalığı, yöredeki bazı devlet görevlerini icra etmekteydiler²⁸.

Adıyaman'da yaşayan Ermenilerden şehir merkezi dışında oturanlar ise genel anlamda tarım ve bahçecilik ile uğraşmaktaydı. Yine şehirdeki Ermenilerin bir kısmının şehir merkezinin yakınlarındaki Vartana köyü gibi yerleşim yerlerinde bağları ve bahçeleri bulunmaktaydı. Esnaf olmayan Ermenilerin bir kısmı buralarda rençperlik yaparak yaşamlarını sürdürmekteydiler²⁹.

ADİYAMAN'DA PROTESTAN FAALİYETLERİNİN BAŞLAMASI

Amerika ve diğer ülkelerden gelenler için Osmanlı toprakları misyonerlik açısından oldukça büyük önem arz ediyordu. Onlara göre Türkiye Orta Asya'ya ulaşan coğrafyanın kapı kilidini oluşturmaktaydı Bu nedenle Amerikan misyonerleri 1820'lerden itibaren Osmanlı topraklarında hızla görünmeye başlayarak misyon faaliyetlerine girişmişlerdir³⁰. Amerikan misyonerlerin Güneydoğu Anadolu bölgesinde üstlendikleri en önemli merkez Gazi Antep'ti. 1844 yılında bu şehirde başlayan Protestan faaliyetleri 1848 yılında kökleşme adına ilk kilisesini faaliyete geçirmiştir. Kısa süre buradaki faaliyetlerini bir düzene sokan Amerikan misyonerleri Urfa, Siverek gibi çevre illerde olduğu gibi Adıyaman böl-

24 Yörür, *259 Numaralı Adıyaman*, s.78, 79, 124.

25 Lüsan Bıçakçı, "İstanbul'da Adıyamanlı Bir Ermeni", *Radikal Gazetesi* 25.03.2007

26 Yörür, *259 Numaralı Adıyaman...*, s.117, 135.

27 Yörür, *259 Numaralı Adıyaman...*, s.119, Bu özelliklerinden dolayı bölgedeki gezileri esnasında Ainsworth şehrin zengin Ermeni bankerlerinden birinin evinde misafir olmuştur. Besni'de ekonomik durumu düşük ve fakir olan Ermeniler ise daha çok şehrin varoşlarında yaşamaktaydılar.

28 BOA, *DH.MUİ.*, Belge No:21-2/38. Ermeni milletinden Ohannes Efendi Bidayet Mahkemesi azalığı ve Meclis-i İdare azalığı yapmıştır. Gökdeniz, *262 Numaralı Hısn-ı Mansûr...*, s.49. Misal olarak Eski Saray mahallesinden polis komiseri Agop oğlu Kirok Efendi'dir.

29 Yörür, *259 Numaralı Adıyaman...*, s.72.

30 Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki, Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, 3.Baskı, Ankara 2000, s.24-25.

gesindeki Ermenilere ulaşmak için düzenli gezilerde bulunmaya başladılar³¹. Bu geziler sonunda Antep bölgesindeki misyonerlik merkezine bağlı uç istasyonlar kurmaya çalıştılar ve bunda da başarılı oldular³². Bu ilk dönemlerde Adıyaman ve bölgesinde Amerikan Protestanlık faaliyetlerini koordine eden ve düzenli olarak çevre yerleşim yerlerine gezilerde bulunan misyoner Amerikalı George Nutting'dir³³. Onun bu faaliyetleri sonunda Amerikan Protestanlar 1859 yılında Ermeniler arasında kendilerine bağlı bir cemaat oluşturmayı başarmışlar ve aynı yıl bu cemaat için ayrı bir kilise açmışlardır³⁴. Bu Kilise aslında Ermenilere ait bir evin kilise olarak kullanılmasından başka bir şey değildi. 1871 yılına kadar Amerikan misyonerleri bölgede faaliyetlerini bu şekilde yürütmüşlerdir³⁵. Yine aynı Amerikalı Protestan misyonerler Siverek bölgesinde Ermeniler için bir evi Protestan okuluna dönüştürmüştür. 1876 yılında bu ailelerin 40 kadar kız ve erkek çocuğu evden bozma okula devam ediyorlardı³⁶. 1871 yılında Adıyaman merkezinde 350 olan Protestan sayısı misyonerlerin çalışmalarını hızla artırmıştır³⁷. Bunun sonucu olarak Adıyaman'da kendilerine ait bir kilise kurulması talebinde bulundular. Bu talep sonrası Adıyaman Protestan topluluğu Meryem Ana Kilisesi adında bir kiliseye sahip oldular. Amerikan Protestanlarının yöredeki faaliyetleri sonunda önemli bir miktarda gayrimüslim Protestan olmuştur. 1894 yılında bu faaliyetleri sonucunda toplamda 826 gayrimüslimi Protestanlaştırmayı başarmışlardır³⁸. Bu yıllarda Adıyaman'da Protestanlık faaliyetlerini yürütmek için 6 kadın ve erkek bulunmaktaydı³⁹.

31 Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika...*, s.70.

32 Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika...*, s.60.

33 Hans-Lukas Kieser, *İskalanmış Barış Doğu Vilayeteri'nde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, Çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2005, s.109-110,114

34 *Mamuretülaziz Salnamesi*, 1325/1908, s.294.

35 BOA, *İ.HR.*, Belge No:251/14916/1-2.

36 Edward L. Cutts, *The Assyrian Christians. Report Of A Journey, Undertaken By Desire Of His Grace The Archbishop Of Canterbury And His Grace The Archbishop Of York, Christians İn Koordistan And Oroomiah*, Printed By R.Clay, Sons, And Taylor, Bread Street Hill, Quen Victoria Street, London 1887, s.6.

37 BOA, *İ.HR.*, Belge No:251/14916-2

38 *Mamuretülaziz Salnamesi*, 1312/1894, s.249-276.

39 *Mamuretülaziz Salnamesi*, 1312/1894, s.231.

YERLEŞİM YERİ	ERKEK NÜFUSU	KADIN NÜFUSU
Besni	26 erkek	22 kadın
Adıyaman ve çevresinde	227 erkek	264 kadın
Samsat ve çevresinde	121 erkek	96 kadın
Kahta ve çevresinde	26 erkek	15 kadın
Gerger ve çevresinde	16 erkek	15 kadın
TOPLAM	416 erkek	410 kadın

ADİYAMAN PROTETAN ERMENİ OKULU

Protestan misyonerler bir yandan Amerika'nın desteği diğer yandan da 1856 yılında ilân edilen Islahat Fermanı'ndan istifade ederek çalışmalarına hız vermişlerdir. Bu çalışmalarının yoğunluk merkezi okullar olmuştur. Zira açılan misyoner okullarında Ermenice eğitim yapılıyor, Ermeni tarihi ve kültürü ders olarak veriliyordu. Bu yolla bir yandan misyoner okulları batının kültürel yayılmacılığına alet oluyorlar, diğer yandan da geleceğin isyancılarını yetiştirmiş oldukları merkezler olmuştur⁴⁰.

Bu misyoner gezilerinden kısa bir süre sonra Adıyaman ve çevresinde emeklerinin meyvelerini toplayarak 1859 yılında bir okul açmış ve faaliyetlerine başlamışlardır⁴¹. 1862 yılında yörede açmış oldukları okul Ermeniler tarafından oldukça rağbet görmüş ve okulun bütün gider ve masrafları Ermeniler tarafından karşılanmıştır. 1862 yılındaki misyoner raporlarında yöredeki misyonerlik ve okul faaliyetlerinin oldukça iyi gittiğini halkın okullara olan talebin arttığını, disiplin ve kalitenin giderek yükseldiğini belirtmektedirler⁴².

Protestan misyonerlerin Adıyaman'a ulaşmasından sonraki çalışmaları sonunda açmayı başarmış oldukları okul *Köprüler* sokağında bulunmakta olup *Köprüler* adını taşımaktadır. Bu okulun 1894 yılında 20 erkek ve 18 kız olmak üzere toplam 38 öğrencisi bulunmaktaydı⁴³. Adıyaman'daki Protestanlık faaliyetlerini koordine etmek ve buradaki Ermeni Protestan cemaatinin eğitim ve ayinlerini düzenlemek için

40 Abdulkadir Yuvalı, "Ermeni İsyanlarında Misyoner Okullarının Rolü" <http://64.233.183.104/search?q=cache:BsG6T GR62AJ:strateji.cukurova.edu.tr/ERMENI/05.php+abdulkadir+yuvalı%C4%B1%2BERMENI+isyandar%C4%B1nda&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr> (30.04.2008.).

41 Mamuretülaziz Salnamesi, 1325/1908, s.294.

42 Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika...*, s. 60.

43 Mamuretülaziz Salnamesi, 1312/1894, s.235.

şehirde 6 kadın ve 6 erkek olmak üzere 12 Protestan misyoner bulunmaktaydı⁴⁴. Misyonerlerden önce Adıyaman ve çevresinde yaşayan Ermeniler, Ermeniceden daha ziyade Kürtçe ve Türkçe konuşmaktaydılar⁴⁵. Misyonerlerin kale civarında bugünkü çay bahçesinin alt tarafındaki yerde bulunan okulda Ermeni anadilinde okumayı, yazmayı, şarkı söylemeyi, matematik, coğrafya ve İngilizceyi, öğrettikleri gibi kız çocuklarının yaşları ilerleyince biraz da dikiş nakış öğretiyorlardı⁴⁶. 1908 yılına geldiğinde faaliyetlerine devam eden Meryem Ana Kilisesi'nin avlusundaki kız ve erkek Protestan okullarının her ikisinde 120 civarında öğrenci eğitim görmekteydi. Protestan okuluna devam eden Ermenilerin eğitim masrafları Adıyaman dâhilinde bulunan dört handan birisinin kira geliri ve Ermeni ailelerin yapmış oldukları yardımlar ile yürümekteydi⁴⁷. Bu okul daha sonra I. Dünya Savaşı'ndan sonra faaliyetlerine son vermiştir.

PROTESTAN OKULUNUN ADIYAMAN'DAKİ ERMENİ OLAYLARINA ETKİSİ

Ermenilere zararlı fikirlerin ulaşmasında ve yayılmasında çevre illerde Protestan okulları önemli roller üstlenmişlerdir. 19. yüzyılın son yıllarında Adıyaman'daki Ermenileri infiale sürükleyen Protestan okulu ve burada eğitim gören Ermeniler Antep'teki Amerikan Protestanlarından daha ziyade Malatya'daki Protestan Ermeniler ve misyonerler ile iletişim halinde bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti'nde Ermeni azınlıkların bulunmuş olduğu yerlere zamanla yayılmaya başlayan ihtilal fikirleri imparatorluğun diğer bölgelerine ulaştığı gibi Adıyaman'da yaşayan Ermenilere de Malatya'daki Protestanlık faaliyetleri sonucunda ulaşmıştır. Adıyaman'daki Ermeniler arasında ayrılıkçı fikirlerin yayılmasında bu illerden özellikle Malatya'da bulunan Protestan okulu etkin bir rol üstlenmiştir. Burada hazırlanan veya tedarik edilen çeşitli zararlı neşriyat ve risaleler Adıyaman'daki Ermenilere Malatya Protestan okulundan posta ve diğer çeşitli yollarla ulaştırılmaktaydı. Bu tür kuryeler zaman zaman bölgedeki devlet yetkililerinin denetimleri sırasında elde edilmiştir. Bu denetimlerden bahseden 1888 yılına ait bir belge Malatya Protestan okulunun rolünü ve bu okulların Ermeniler arasındaki işlevini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

⁴⁴ *Mamuretülaziz Salnamesi*, 1312/1894, s.231.

⁴⁵ Yörür, *259 Numaralı Adıyaman...*, s.72.

⁴⁶ Bıçakçı, "İstanbul'da Adıyamanlı Bir Ermeni".

⁴⁷ *Mamuretülaziz Salnamesi*, 1312/1894, s.231.

Hısn-ı Mansur'da ve Malatya Ermeni mektebinde ele geçirilmiş olan bazı risale ve evrak-ı muzıranın gönderildiği ol babda cerayan iden tedkikata dair varid olan 2 şevval 1304 tarihli tahrirat hallerinde evrak-ı merkumeden bir kuta mecmua Malatya Kirkor ve Kirkoryan ve Elbakoğlu Nisan nam kimesnelerin hatta dostlarıyla muharrer olarak Hısn-ı Mansur'da Nirankiyan Kigarok/Kiverok namına gönderilmekle posta haneden aldırılmış ve Ermenileri İfsad yolunda tahrik-i emin sözlerle meali/malı bulunmuş olacağı gibi ve diğer şark risaleler dahi derune tahri olunan Malatya Ermeni mektebinde bulunduğu deyi şarkların çoğu mektebde muallim olub şimdi Arapkir'de bulunan Daniel ve Hacı Baba nam kimesneler tarafından şakirdane talim ettirildiği anlaşılıb bu babada tahkikat-ı icrası iki Arapkir tarafında bulunan ...⁴⁸.

Osmanlı yetkilileri tarafından elde edilen bu tür yayınlar ve neşriyatların Malatya ve çevre illerden Adıyaman'a akışı daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu şekilde Doğu Anadolu'da faaliyet gösteren Ermeni komitacılarının faaliyetlerini, Ermenilerin yaşamış olduğu diğer bölgeler gibi Adıyaman'a da ulaştırmışlar ve ayrılıkçı fikirler ile onları devlete karşı kışkırtmışlardır. Protestan kisvesi altında verilen Ermeni milliyetçiliği ve Ermeni bilincinden sonunda Adıyaman'da yaşayan Ermeniler de etkilenerek bu tür faaliyetlere ilgi duymuşlardır. Bunun neticesi olarak önde gelen Ermeni çetelerinden Hınçak komitasına ait olan bir mühür Adıyaman'da ele geçirilmiştir. Bu mühür Adıyaman'da bulunan Ermenilerin ayrılıkçı fikirlere sahip olan Hınçak örgütüyle irtibatta olduğunu göstermektedir. Bu konu ile 1893 yılına ait olan belgede Adıyaman'da yakalanan Hınçak mührü ile ilgili şunlar kaydedilmiştir:

Hısn-ı Mansur kaymakamlığınca derdest ve irsal edilen iki adet mühürün gönderildiği ve bunların bil tercüme büyüğünün Hınçak kumpansı ve küçüğünün dahi Hısn-ı Mansur Ermeni milleti hükümeti zamanlarına işarete mahsus lâzıme anlaşıldığına havi Ma'murat'ül El-Aziz vilayetinden gelen tahrirat manzur-u ali buyrulmak için⁴⁹.

Bu ifadeler durumu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu nedenle Osmanlı Devleti bu tür zararlı faaliyetler ve ele geçirilen deliller sonunda

48 BOA, DH.MKT., Belge No:1517/ 96-1.

49 BOA, YA.HUS., Belge No:9/2.

1895 yılında bölgedeki zararlı gelişmeler konusunda bölgedeki hükümet görevlilerini uyardıkları arşiv belgelerinde kayıtlıdır⁵⁰. Ancak buna rağmen 1895 yılında Ermenilerin ihtilal fikirleri ve ayrılık faaliyetleri Adıyaman'daki Müslüman halk ve Ermeniler arasında bir takım tatsızlıklara ve huzursuzluklara neden olmuştur. Buna rağmen şehirdeki devlet görevlileri ellerinden geldiğince Ermenilere tatsız olayların yaşanmasını önlemeye çalışmışlardır. Devlet görevlileri kaza kaymakamı Atıf Efendi, Binbaşı Şükrü ve Mahkeme reisi Fikri Efendiler'in *Hristiyan* halkı korumaya çalıştıkları Adıyaman Ermenilerinden Ermeni Protestan azası Vartabet, Ermeni Murahhasa vekili Ohannes ve Ermeni Papaz Ovakim'in birlikte çekmiş oldukları telgrafta açıkça ortadadır. Ermenilere zarar vermesini önlemek için devlet yetkilileri gece yarısı mahalleye gelmiş ve Müslüman halkın tahriklere kapılarak gayrimüslim halka zarar vermesini önlemiş oldukları anlaşılmıştır⁵¹. Ancak bu olayın yatıştırılmasının ardından bir müddet sonra Adıyaman'ın Eski Saray mahallesinde bulunan Ermenilerin pervasızca iki Müslüman üzerine silahlı ateş etmeleri sonucunda Müslüman halk ve Kürt aşiretleri galeyana gelerek nahoş olayların yaşanmasına neden olmuşlardır. Bu olayların ardından bölgede jandarma, ahaliden silahları alınmış ve bölgedeki kuvvetlerin çalışmaları neticesinde asayiş sağlanarak olaylar yatıştırılmıştır⁵². Adıyaman ve çevre yerleşim yerlerinde Ermeniler ve Müslümanlar arasında çıkan olaylarda Ermenilerin kışkırtıcılık yaptıkları soruşturmalar neticesinde ortaya çıkmıştır⁵³. Bu olaylar sonunda alınan tedbirler sayesinde asayiş ve sükûnet sağlanmış ve Adıyaman'daki Protestan faaliyetleri devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde, I. Dünya Savaşı sırasındaki tehcir olayından muaf tutulan Ermeniler, tehcirden sonra yurt dışına göç etmeyen Ermeniler 1970 yılına kadar Adıyaman ve çevresinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Protestanlık faaliyetleri ise I. Dünya Savaşı'ndan sonra Adıyaman'da sona ermiştir. 1970 yılından sonra Adıyaman Ermenileri yaşamsal ve sosyal sıkıntılardan dolayı İstanbul'a göç etmişlerdir. Günümüzde hala bu ilde torunları ve çocuklarıyla birlikte yaşamaktadırlar⁵⁴. Ancak I. Dünya Savaşı sırasında sona eren Protestanlık faaliyetleri

50 BOA, Y.PRK.UM., Belge No:33/60.

51 BOA, A.MKT.MHM., Belge No: 657/6.

52 BOA, Y.PRK.UM., Belge No:33/85/1.

53 BOA, Y.PRK.UM., Belge No:33/60/1.

54 Bıçakçı, "İstanbul'da Adıyamanlı Bir Ermeni".

günümüzde bölgede bulunan iki Alman misyoner tarafından tekrar icra edilmeye başlanmıştır.

SONUÇ

19. yüzyılla birlikte bütün dünyada özellikle Osmanlı Devleti'ni zehirli bir sarmaşık gibi kaplayan misyonerlik dalgası 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Adıyaman'a da ulaşmıştır. Protestan misyonerlerin faaliyetlerine başlamasından önce Adıyaman'da toplumlar arasında var olan huzur ve sükûnet, bu faaliyetlerin başlamasından sonra bozulmuştur. Daha önceleri Ermeniler bölgede ağırlıklı olarak -hatta sadece- Türkçe konuşurken misyonerlerin etkisi ile Ermeniler önce milli benliklerinin farkına varmışlar ve neticede toplumdan ayrılmaya ve ayrılıkçı fikirlerin etkisiyle isyanlar çıkarmaya başlamışlardır. Protestanların çevre illerdeki özellikle Malatya'daki okulları Adıyaman'daki Ermenilerin bölgedeki ayrılıkçı faaliyetlerinin fikri zeminini oluşturmuş, bu durum halklar arası farklılaşmayı vurgulamaya, hem Ermenilerin hem de bölgedeki Müslüman halkın bir birinden kuşkulanasına ve şüphe tohumlarının yeşermesine neden olmuştur. Bu da zamanla her iki toplumun kabuğuna çekilmesine, zamanla Ermenilerin taşkınlık faaliyetlerine Müslüman halkın da tepkisel reaksiyona geçmesine neden olmuştur. Sonunda olan bölgedeki toplumun huzuruna olmuş ve halklar birbirine düşman iki toplum haline getirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA**1. ARŞİV VESİKALARI**

İ.HR.	:251/14916-2.
DH.MKT.	:1417/101-1, 1517/96-1.
DH.MUİ.	:21-2/38.
Y.A.HUS.	:9/2.
Y.PRK.UM.	:33/60, 33/85-1
A.MKT.MHM.	:657/6.

2. TETKİK ESERLER

ALTINÖZ, İsmail, "Yeni Bir Osmanlı Beylerbeyliğinin Oluşumu: Dulkadir Beylerbeyliği Örneği", *Yeni Türkiye*, Mayıs-Haziran 2002, Sayı 44.

ARIBAŞ, Selahattin, *1657-1727 Yılları Arasındaki Malatya Şerriye Sicillerine Göre Malatya'da Sosyal Hayat*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya 1989.

BIÇAKCI, Lusan, "İstanbul'da Adıyamanlı Bir Ermeni", *Radikal Gazetesi* 25.03.2007.

CUTTS, Edward L., *The Assyrian Christians. Report Of A Journey, Undertaken By Desire Of His Grace The Archbishop Of Canterbury And His Grace The Archbishop Of York, Christians In Koordistan And Oroomiah*, Printed By R.Clay, Sons, And Taylor, Bread Street Hill, Quen Victoria Street, London 1887, s. 6.

DALYAN, Murat Gökhan, "Moltke'nin Mektuplarında Adıyaman ve Havalisi", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 2003/12/204, T.D.A.V, Aksaray İstanbul 2003.

DALYAN, Murat Gökhan, *Başlangıcından 1570 Yılına Kadar Adıyaman Tarihi*, Ankara 2007.

DARKOT, Besim, "Hısn-ı Mansur", *İslam Ansiklopedisi*, C. V/I, MEB Yayını, İstanbul 1988.

DİYARBAKIR SALNAMESİ, 1293/1876.

GÖĞEBAKAN, Göknur, *XVI.Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya 1997.

GÖKDENİZ, Ömer Faruk, *262 Numaralı Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) Kadı Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Mart 2006.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Adıyaman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1988.

HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tac'üt-Tevarih*, Haz: İ.Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.

İDRİSİ BİTLİSİ, (İdris-i Bitlisi), *Selim-Şehname*, Haz. Hicabi Kurlangıç, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001.

KIESER, Hans-Lukas, *İskalanmış Barış Doğu Vilayeteri'nde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, Çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2005.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki, Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara 2000.

MAMURETÜLAZİZ SALNAMESİ, 1325/1908;1294/1877; 1300/1882; 1301/1883; 1310/1892; 1312/1894; 1325/1908; 1312/1894; 1312/1894, 1325/1908.

- NEŞRÎ, *Kitab-ı Cihannüma*, Haz: M. Altay Köymen-Faik Reşit Unat, TTK Yayını, Ankara 1995.
- NİZAMÜDDİN ŞAMÎ, *Zafernâme*, Çev. Necati Lugal, 2. Baskı, TTK Yayını, Ankara 1995.
- ÖZTÜRK, Said, *Osmanlı Salnâmelerinde Adıyaman 1286-1325/1869-1908*, I. Baskı, Adıyaman Vakfı Yayınları, İstanbul Ağustos 2006.
- SOLAKZADE TARİHÎ, C.I, İstanbul 1927.
- SÜMER, Faruk, *Kara Koyunlular*, C. I, TTK Yayını, Ankara 1984.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet, "Osmanlı Taşra Teşkilatında Rum Beylerbeyliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, 1989, İstanbul 1990.
- TUĞLACI, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993.
- YINAÇ, Refet, Mesud Elibüyük, *1560 Yılına Ait Malatya Tahrir Defteri*, Ankara 1983.
- YÖRÜR, Canan, *259 Numaralı Adıyaman Kadı Sicili H (1312) (1895) (1-90. Sayfa)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Eylül- 2006.
- YUVALI, Abdulkadir, "Ermeni İsyanlarında Misyoner Okullarının Rolü" http://64.233.183.104/search?q=cache:BsG6T_GR62AJ:strateji.cukurova.edu.tr/ERMENI/05.php+abdulkadir+yuval%C4%B1%2Bermeni+isyanlar%C4%B1nda&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr (30.04.2008.)
- YÜCEL, Yaşar, *Timur'un Ortadoğu ve Anadolu Seferleri Sonuçları*, TTK Yayını, Ankara 1989.